

FETTENÎ VE ESERLERİ BAĞLAMINDA HADİS İLMİNE KATKISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AL-FATTĀNĪ AND AN EVALUATION ON ITS CONTRIBUTION TO HADITH SCIENCE
IN THE CONTEXT OF HIS WORKS

MUHAMMED AKDOĞAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ., İZMİR KĀTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ İSLĀMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ HADİS
ANABİLİM DALI

ASSISTANT PROFESSOR, İZMİR KATIP CELEBI UNIVERSITY FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
MASTER SCIENCE OF HADIST

el-hadimi@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0314-0095>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.903057>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
25 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted
23 Haziran / June 2021

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as
Akdoğan, Muhammed, "Fettenî ve Eserleri Bağlamında Hadis İlmine Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme [al-Fattānī and an Evaluation on Its Contribution to Hadith Science in the Context of His Works]", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 8/1 (Haziran/June 2021): 109-135.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.
For Permissions

ilahiatergisi@kilis.edu.tr

FETTENİ VE ESERLERİ BAĞLAMINDA HADİS İLMİNE KATKISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Melikü'l-muhaddisin unvanı verilen Cemâluddîn Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Fettenî (ö. 986/1578) Hind Altkıtası'nda Babürlü Devleti'nin hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı dönemde Babürlüler'in tahtında Bâbü (1526-1530), Hümayun (1530-1540, 1555-1556) ve Ekber Şah (1556-1605) bulunmaktadır. Birçok âlimin yetiştiği bu zaman diliminin önemli isimlerinden birisi de Fettenî'dir. O, memleketinde Şeyh Nâkürî (ö. ?), Şeyh Burhâneddîn es-Semhûdî (ö. ?) ve Mevlanâ Yedullah es-Sûhî (ö. ?) gibi âlimlerden istifade ettikten sonra Hicâz'a giderek Ebu'l-Hasan el-Bekrî (ö. 952/1545), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Ali el-Müttakî (ö. 975/1567), Cârullah b. Hind (ö.954/1547) ve İbn 'Arrâk (ö. 963/1556) gibi âlimlerden yararlanmış ve sonraki yıllarda vatanına hizmet amacıyla geri dönmüştür. Hindistan'ın önemli âlimlerinden kabul edilen Fettenî'nin hayatı eğitim, öğretim, tebliğ, irşad ve bid'atlerle mücadele ile geçmiştir. Hindistanlı başka bir alim olan Ali el-Müttakî (ö. 975/1567) ile başlatılabilecek bid'atle mücadele faaliyetinde Fettenî, Kur'an ve sünnete dayanan bir usul geliştirmiştir. Fettenî, hayatını sadece bid'at ehliyle münazara ve münakaşa ile geçirmemiş, eser yazıp tedris faaliyetinde bulunmuştur. Onun hadis ilminde telif ettiği eserler arasında *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, *Mecma' u bihâri'l-envâr fi garâibi't-tenzil ve letâifi'l-ahbâr*, *Kânûnü'l-mevzû 'ât ve'd-du 'afâ ve el-Muğni fi zabt esmâi'r-ricâl* yer almaktadır. Çalışmada bu eserler çerçevesinde onun hadis ilmine yaptığı katkıları ve hataları konu edinilecektir. Araştırmada özellikle Fettenî'nin *Tezkiratu'l-mevzû 'ât ve Kânûnu'l-mevzû 'ât ve'd-du 'afâ* isimli eserlerinde "kültü" lafzını kullandığı yerler incelenmiş, burada ravi ve rivayetler hakkındaki verdiği bilgiler örnekleriyle karşılaştırılmalı bir şekilde incelenmiştir. Fettenî'nin "kültü" lafzının geçtiği yerlerde kendisinin değerlendirme yapmadığı, Sehâvî'nin (ö. 902/1497), Süyûtî'nin (ö. 911/1505) ve hocası İbn 'Arrâk'ın (ö. 963/1556) tespitlerini ve görüşlerini naklettiği görülmüştür. Kaynak göstererek nakilde bulunduğu yerler dışında, bilginin geçtiği kaynağı zikrettiği halde çok nadir de olsa aynı rivayet hakkında diğer kitaplardan da bilgi naklettiği de tespit edilmiştir. Bu çalışmada Fettenî'nin sadece kendinden önceki âlimlerin söylediklerini naklettiği ve kendisinin ilave bir değerlendirme yapmadığı tespit edilmiştir. Kendi görüş ve değerlendirmelerine yer vermemesinde öğrenci yetiştirme, bid'at ehli ile mücadele etme ve insanlara dini tebliğde bulunma faaliyetlerine daha çok zaman ayırmasının etkili olduğu söylenebilir. Onun *Tezkiratu'l-mevzû 'ât* isimli kitabının diğer bir özelliği ise kendisinden önce aynı konuda yazılan eserlerde geçen rivayetleri bir araya getirerek okuyucuya kolaylık sağlamasıdır. Aynı durum *Mecma' u bihâri'l-envâr fi garâibi't-tenzil ve letâifi'l-ahbâr* isimli eseri için de geçerlidir. O, içerisinde bulunduğu toplumda görülen Mehdilik ve Râfizilik gibi fikrî cereyanların önüne geçmek için devlet ricali ile iletişim halinde olmuş ve bu akıma kapılanları görüşlerinden vazgeçirmek için gayret göstermiştir. Yukarıda ravi ve rivayetlerle ilgili bilgi nakletmekle yetindiği ifade edilen Fettenî'nin halihazırda elimizde bulunmayan Süyûtî'nin *el-Veciz ve Gazzâlî'nin* (ö. 505/1111) *Ihyâu Ulûmu'd-dîn*'inde geçen hadisleri tahrîc eden İrakî'nin (ö. 806/1404) *el-Muğni alâ hamli'l-esfâr fi'l-esfâr mâ fi'l-Ihyâ mine'l-ahbâr* isimli eserinin Fîrûzâbâdî tarafından yapılan ihtisarı olan *Muhtasaru'l-Muğni* isimli eserlerin tamamı olmasa bile bir kısmının günümüze taşınmasında önemli bir görev icra ettiği ifade edilebilir. Diğer taraftan eserlerinde bazı hatalı bilgilerin bulunduğu tespit edilmiş olup bunların tahkik edilmeden nakledilmiş bilgiler olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hind Altkıtası, Fettenî, , *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, *Kânûnü'l-mevzû 'ât ve'd-du 'afâ*.

AL-FATTĀNĪ AND AN EVALUATION ON ITS CONTRIBUTION TO HADITH SCIENCE IN THE CONTEXT OF HIS WORKS

Abstract

Cemaluddin Muhammed b. Tahir b. Ali al-Fetteni (d. 986/1578) who has titled as Melikül-muhaddisîn lived in the Indian Subcontinent during a period when the Mughal State ruled. Baburs did not have great problems in terms of sovereignty in the lands they were in power. One of the important names of this time period, where many scholars were raised, is al-Fattānī. After he benefited from scholars such as Shaykh al-Nākūrī (d.?), Shaykh Burhān al-Din al-Samhūdī (d.?) And Mawlānā Yad Allah al-Sūhī (d. 952/1545) in his hometown, he went to Hidjāz, benefited from scholars such as Ibn Hadjar al-Haytamī (d.974/1567), Alī el-Muttakī (d.975/1567), Jār Allāh b. Hind (d. 954/1547) and Ibn 'Arrāk (d.963/1556) and returned to his homeland in the following years. The life of al-Fattānī, who is accepted as one of the most important scholars of India, passed through education, teaching, and fighting with bid'ahs. They developed a method based on the Quran and Sunnah in the fight against bid'ahs that we can start with Alī el-Muttakī (d. 975/1567). They laid the groundwork for the establishment of the Ahl-i hadīth and al-Diyūbandī school that emerged in these lands in the following years. He did not only spend his life debating and quarreling with the people of bid'ah, he wrote a work and had him read. Among the works he authored in the science of hadīth are *Tazkira al-mawzū'āt*, *Macma'u bihār al-anvār fī garāib al-tanzil va latāif al-ahbār*, *Kānūn al-mevzū'āt va al-du'afā* and *al-Mugnī fī zabt asmā al-ricāl*. In this study, his contributions to the science of hadīth and his mistakes will be discussed within the framework of these works. In the research, especially the places where al-Fattānī uses the word "kultü" in his works named *Tazkira al-mawzū'āt* and *Kānūn al-mevzū'āt va al-du'afā* were examined, and the information he gave about narrators and narrations was comparatively processed here. It was observed that he did not make an evaluation in the places he called "kultü" and reported the findings and views of al-Sahāvi, al-Suyūti (d. 911/1505) and his teacher Ibn 'Arrāk (d. 963/1556). He even evoked the opinion that he gave the phrase "kultü" from the work he quoted. Apart from the places where the information is transferred by showing the source, it has been found that although he mentions the source of the information, he rarely quotes information about the same narration from other books. The most important determination in this study is that al-Fattānī reported only what the previous scholars said and he did not make an evaluation. Perhaps it can be said that it is effective in writing such a work, that is, not giving place to his own opinions and evaluations, and spending more time on training students, struggling with people of bid'ah and apostolizing religion to people. Another feature of his book titled *Tazkira al-mawzū'āt* "is that it provides convenience to the reader by bringing together the rumors in the works written on the same subject. He was in contact with the dignitaries of the state in order to prevent the intellectual movements such as Mahdism and Rafizism in the society he was in and made great efforts to give them up from his views. He even revealed his life on this path. It can be stated that al-Fattānī, who was found to be content with giving information about narrators and rumors above, played an important role in carrying some of the works of al-Suyūti named al-Vaciz, which is not received today. It can be stated that al-Fattānī, who was determined to be content with conveying information about narrators and narrations above, played an important role in carrying some of the works such as al-Suyūti's *al-Vaciz* and *Muhtasaru'l-Mugnī*, which is the summary of the work named *al-Mugnī ala haml al-asfār fī al-asfār fī tahrīci mā fī İhyā min al-ahbār* by İrākī (d. 806/1404).. On the

other hand, it has been determined that there are some erroneous information in her works, and it is understood that these are information that has been transmitted without being investigated.

Keywords: Hadith, Indian Subcontinent, Al-Fattānī, *Tazkira al-mawzū 'āt, Kānūn al-mevzū 'āt va al-du 'afā*

GİRİŞ

Hind Altkıtası, sahâbe neslinden itibaren İslam'ın yayıldığı bölgelerdendir. Pek çok âlimi yetiştiren bu topraklar İslam'ın girişinden itibaren tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altına girmiştir. Fettenî'nin yaşadığı döneme kadar bu bölgeden yetişen alimler arasında Ebû Ma'şer Necîh b. Abdurrahmân es-Sindî (ö. 170/786), Ebu'l-Kâsım Şu'ayb b. Muhammed ed-Deybûlî (ö. 345/957), Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sâlih el-Mansûrî (ö. 350/961), Ebû Muhammed Ca'fer b. Hattâb el-Kusdârî (ö. 450/1058), Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer el-Lahorî (ö. 529/1136), Radiyyüddîn es-Sagâni (ö. 650/1252) ve Alî el-Müttakî (ö. 975/1567) gibi isimler bulunmaktadır.¹

Fettenî'nin hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili kaynaklar arasında klasik eserlerin yanı sıra Pakistan veya Hindistan özelinde yapılan yeni çalışmalar da yer almaktadır. Bu çalışmalardan ilki Mehmet Özşenel'e ait *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*², diğeri ise Zaferullah Daudi'nin *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*³ isimli eserleridir. Her iki eser de bu alanda kıymeti hazirdir. Çalıştığımız konuya direkt katkı yapmasa da aynı coğrafya hakkında yapılan diğer bazı çalışmalar ise İnam Ul Haqq'ın *Pakistan'da Hadis Tartışmaları*⁴, Nurullah Agitoğlu'nun *Hindistan Hadis Ekolünde Şerh Geleneği*⁵ ve Mehmet Sait Uzundağ'ın *Hindistan Ehl-i Hadis ekolü ve Sıddik Hasan Han*⁶ isimli önemli eserleridir. Ayrıca bu bölgeyle alakalı bir de *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri yer almaktadır.

Yukarıda ismi geçen ilk iki eserde ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin "Fettenî"⁷ maddesinde müellif ve eserleri hakkında bilgi zikredilmekle birlikte hadis ilmine katkısı hakkında ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Çalışmada bu nokta üzerinde durulacaktır. Çalışma üç başlıktan

¹ Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 21-78.

² Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014).

³ Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995).

⁴ İnam Ul Haq, *Pakistan'da Hadis Tartışmaları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

⁵ Nurullah Agitoğlu, *Hindistan Hadis Ekolünde Şerh Geleneği* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018).

⁶ Mehmet Sait Uzundağ, *Hindistan Ehl-i Hadis ekolü ve Sıddik Hasan Han*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018).

⁷ Khaliq Ahmad Nizami, "Fettenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/486.

oluşacaktır. Birinci başlıkta Fettenî'nin yaşadığı zaman hakkında kısaca bilgi verilip takiben ikinci bölümde hayatı işlenecektir. Üçüncü başlıkta ise onun hadis ilmine katkısı araştırılacaktır. Burada Fettenî'nin "kültü" dediği yerler ile eserlerini telif ederken yararlandığı diğer kaynaklar karşılaştırılarak ek bir bilgi zikredip zikretmediği tespit edilecek ve böylelikle hadis ilmine bir katkısı olup olmadığı araştırılacak ve misaller verilecektir. Ayrıca hadis ilminde ravinin adının zabtı büyük önem arz etmektedir. Müellif de bu konuda ravinin adlarının okunmasında hatanın önüne geçmek maksadıyla *el-Muğni* isimli bir eser yazmıştır. Son olarak Fettenî'nin bazı hata ve eksikliklerine işaret edilerek çalışma bitirilecektir.

1. FETTENÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME BAKIŞ

Fettenî'nin yaşadığı zaman dilimi (913-986/1508-1578) Hind Altkıtasında Babürlüler dönemine denk gelmektedir. Onun zamanında Babürlüler tahtında hüküm sürenler devletin kurucusu Babür (1526-1530), Hümâyün (1530-1540, 1555-1556) ve Ekber Şah'tır (1556-1605). Ekber Şah iktidarda bulunduğu süre boyunca Osmanlılar, Safevîler ve Özbeklerle ilişkilerini geliştirmiştir. Babürlüler Hindistan'ı egemenlikleri altında tuttukları müddetçe buranın kültür ve medeniyetinin ilerlemesine ve gelişmesine katkı sunmuşlardır.⁸ Şimdilerde Pakistan, Afganistan, Bangladeş ve Hindistan olarak bilinen yerleri egemenlikleri altına almaları onların ne kadar geniş toprakları yönettikleri hakkında bize bir fikir vermektedir. Çok geniş bir coğrafyaya hâkim olmaları sebebiyle birbirlerinden farklı inançlar bu topraklarda bulunmuşlar ve varlıklarını koruyarak sürdürmüşlerdir. Bu topraklarda Şiiler dahil olmak üzere Müslümanların yanı sıra Brahmanlar, Hindular, Hıristiyanlar ve mecûsiler de bulunmaktaydı. İlerleyen senelerde Ekber Şah Müslümanlarla Hinduları birbirlerine yakınlaştırma politikasını takip etmiş ve böylece sanki bu bölgeyi daha kolay yönetmek istemiştir.⁹ Genel olarak adı geçen üç hükümdar döneminde bu topraklarda siyasi egemenliğin var olduğu söylenebilir. Yine aynı zaman zarfında toplumda "Mehdevîlik"¹⁰ hareketi gibi bazı bid'at hareketleri görülmüş ve bunlara karşı Fettenî (ö. 986/1578), *Kenzü'l-‘Ummâl* sahibi Alî el-Müttakî (ö. 975/1567), İmam Rabbânî (ö. 1034/1624), Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ve Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) gibi âlimler tarafından Kur'ân ve sünnet

⁸ Enver Konukçu, "Babürlüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/400-404.

⁹ Ahmet Aydın, "Babürlüler Döneminde Fıkıh Eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları", *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/17 (Haziran 2018), 304.

¹⁰ Mustafa Öz, "Mehdevîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/368-369. "İslâm tarihinde mehdilik inancı çerçevesinde farklı coğrafyalarda ortaya çıkan hareketlerden biri olup Hindistan'ın en eski İslâmî akımları arasında sayılır."

eksenli cevaplar verilmiştir. İsmi geçen ulemanın terceme-yi hallerine göz atıldığında her birinin Mekke ve Medîne'yle yakın ilişkilerinin bulunduğu görülebilir. Çünkü bu âlimler kendi memleketlerinde eğitimlerini tamamladıktan sonra zikri geçen yerlere giderek ilim tahsil etmişler ve bir kısmı eğitimlerinin ardından memleketlerine hizmet etmek amacıyla geri dönmüşlerdir. 19. asırda Hindistan'da kurulan Ehl-i hadîs, Diyûbend gibi ekollerin oluşmasında bu şahsiyetlerin etkileri bulunmaktadır.¹¹

2. FETTENÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Melikü'l-muhaddisîn olarak tanınan Cemâlüddîn Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Fettenî (ö. 986/1578) 913/1508'de Gücerat'a bağlı Pattan'da (Fetten)¹² doğmuştur.¹³ Onun h. 910/1505¹⁴ veya 914/1509¹⁵ tarihinde doğduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. el-Hindî, el-Gücerâtî ve es-Sıddikî nisbeleriyle de bilinir.¹⁶ Fettenî erken yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemiş, pek çok ilimle iştilig etmiştir. Onun hadis ilminde de önemli bir konuma geldiği ifade edilmektedir. Fettenî'nin babasından miras kalan tüm mal varlığını ilim tahsil etmek için harcadığı kaydedilmektedir.¹⁷

Müellif memleketinde Şeyh Nâkürî (ö. ?), Şeyh Burhânuddîn es-Semhûdî (ö. ?) ve Mevlanâ Yedullah es-Sûhî(ö. ?) gibi âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra hac maksadıyla yolculuğa çıkmış ve Hicâz'da Ebu'l-Hasan el-Bekrî (ö. 952/1545), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Alî el-Müttakî (ö. 975/1567), Cârullah b. Fehd (ö.954/1547) ve İbn 'Arrâk (ö. 963/1556) gibi âlimlerden istifade etmiştir.¹⁸ Kesbî ilimler yanında tasavvuf terbiyesini de Seyyid Abdullah el-Ayderûs'tan almıştır.¹⁹ Muhaddis kimliğine ek olarak dilci, sarfçı, müfessir ve hadis ricalini bilen bir kimse olarak da

¹¹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 48-51.

¹² Pattan, Bombay'ın Ahmedabad bölgesinin en eski ve en çok bilinen yeridir. İlerleyen zamanlarda Müslümanlar için önemli bir merkez haline gelmiş, pek çok cami ve medrese inşa edilmiştir. Khaliq Ahmad Nizami, "Patan", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E.J. Brill, 1986), 8/285. Pattan Arapça'ya Fetten olarak geçmiştir, dolayısıyla müellifimizin nisbesi de el-Fettenî olmuştur.

¹³ İbnü'l-İmâd Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1405/1986), 10/ 601; Hayruddîn Ziriklî, *el-'Alâm* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 6/ 172; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrût: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957), 10/100; Khaliq Ahmad Nizami, "Fettenî", 12/486.

¹⁴ Ziriklî, *el-'Alâm*, 6/172; Yûsuf İlyân Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûâtü'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe* (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1351), 2/1670-1671.

¹⁵ Babanzade Bağdâdî İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâi'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.), 2/255.

¹⁶ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 10/100.

¹⁷ Abdülkâdir b. Abdullah Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir an ahbâri'l-karni'l-âşir*, thk. Mahmûd el-Arnâût ve Ekrem el-Bûsî (Beyrût: Dâru Sâdir, 1422/2001, 475-6); İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/601.

¹⁸ Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir*, 476; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/601-2; Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddik b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcedü'l-ülüm*, nşr. Abdülcebbar Zekkâr (Dimaşk, Menşûrâtu Vizâretî's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, 1978), 3/222; Muhammed b. Tâhir el-Fettenî es-Sıddikî el-Hindî, *Kânûnu'l-mevzû'ât ve'd-duafâ* (İdâretü't-tubâ'ati'l-Müniriyye, 1343), 311.

¹⁹ Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir*, 476.

tanınmaktadır.²⁰ Nitekim yazdığı *el-Muğnî fî zabtı esmâ 'i'r-ricâl* isimli eseri bu durumu kanıtlar bir nitelik taşımaktadır.

İlim adamlığı yanında yardımseverlik ve cömertliği ile tanınan Fettenî, zeki öğrencilerin kendisine gönderilmesini istemiş ve zengin olsun fakir olsun onların eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. Fettenî, fakir çocukların maiyetlerini üzerine alarak onların eğitimlerine katkıda bulunmuştur.²¹

Fettenî'nin, ilim tahsilini tamamlarsa, Allah'ın rızasına nail olmak için ilmin yayılması uğrunda çalışmayı ve isteği gerçekleşince de sözünü yerine getirmek için birçok önemli şahsiyetin yetişmesine katkı sağlayarak nezrini gerçekleştirdiği kaydedilmektedir.²² Bu kapsamda yetiştirdiği öğrenciler arasında Seyyid Muhammed Gavs eş-Şettârî (ö. 970/1563) ve Şeyh Abdünnebî (ö. 991/1583) gibi kişiler bulunmaktadır.²³

Fettenî, kendi döneminde aktif olan Mehdevî hareketi mensupları²⁴ ve Râfızîler²⁵ çok çetin mücadelede bulunmuş ve bunların faaliyetlerini engellemek için belirli bir dönem Ekber Şah'ın desteğini almış, onları görüşlerinden döndürmek amacıyla çok çaba sarf etmiş ancak bir sonuca varmamış, hatta bu uğurda canını vermiştir.²⁶ Fettenî, 6 Şevvâl 986 (6 Aralık 1578) tarihinde bid'at ehli tarafından Ücceyn'de öldürülmüştür.²⁷

2.2. Eserleri

Birçok eserin sahibi olan Fettenî'nin hadis ile ilgili eserlerinden matbu olanlar şunlardır:²⁸

2.2.1. *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*: Muhaddislerin mevzû' veya zayıf saydıkları rivayetleri konularına göre tasnif ettiği eseridir.

2.2.2. *Kânûnü'l-mevzû 'ât ve'd-du 'afâ*: Vaddâ' veya zayıf ravilerle ilgili olarak yazdığı alfabetik eseridir.

2.2.3. *el-Muğnî fî zabtı esmâ 'i'r-ricâl*: Okunuşunda karışıklık olabile-

²⁰ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 10/100.

²¹ Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir*, 476; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/601.

²² Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir*, 476.

²³ Nizami, "Fettenî", 12/486.

²⁴ Öz, "Mehdeviyye", 28/368-369. Bk. 6. Dipnot.

²⁵ Râfızîlik "Terim olarak Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmâmîler'i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettileri için bütün Şii grupları, daha sonra da Şii unsurları taşıyan bazı bâtnî grupları ifade eder." Mustafa Öz, "Râfızîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/396-397.

²⁶ Abdülkâdir b. Abdullah el-Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir*, 475; Seyyid Gulam Ali Âzâd-ı Bilgrâmî, *Sübhâtü'l-mercân fî âsâri Hindistân*, thk. Muhammed Saîd et-Tarîhî (Beyrût: Dâru'l-Râfideyn, 2015), 98-99; Sıddık Hasan Hân, *Ebcedü'l-'Ulûm*, 3/222; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/602; Ziriklî, *el-'Alâm*, VI, 172; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 10/100.

²⁷ Ziriklî, *el-'Alâm*, 6/172; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 10/100; Bağdadlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârîfîn*, 2/255; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 56-8; Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 75-76.

²⁸ Eserleri için bk. Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 75-76.

cek ravilerin isimlerinin doğru bir şekilde telaffuz etmek maksadıyla kaleme aldığı eseridir.

2.2.4. *Mecma'u bihâri'l-envâr fi garâibi't-tenzîl ve letâ'ifi'l-ahbâr*: Kur'ân ve hadislerde geçen garîb kelimelerin açıklamasını ihtiva eden eseridir.

3. HADİS İLMİNE KATKISI

Buradaki temel soru şudur: Fettenî, hadis ravi ve rivayetleri ile ilgili bilgi verirken sadece nakille mi yetindi yoksa ilave bilgi verdi mi? Bu soruya cevap verebilmek için öncelikle Fettenî'nin kaynaklarını tespit etmek gerekir. Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*'ı yazarken istifa ettiği kaynaklar arasında Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Muhtasar*'ı, 'Irâkî'nin (ö. 806/1404) *el-Muğni'si*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *el-Makâsîd*'i, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Le 'âlî'si*, *ez-Zeyl*'i ve *el-Vecîz*'i, Sagâni'nin (ö. 650/1252) *el-Mevzû 'ât*'ı, Ebû Hafs Sirâceddîn Ali b. Ömer el-Kazvî'nin (ö. 750/1349) *Mevzû 'âtu'l-Mesâbih*'i²⁹ ve diğer hadis çalışmalarından yararlandığına, yine aynı şekilde *Kânûnu'l-Mevzûât ve'd-du 'afâ*'yı ise Süyûtî'nin *el-Le 'âlî'si*, *ez-Zeyl*'i ve *el-Vecîz*'i, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî* mukaddimesi *Hedyüs-sârî'si*, Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Terğîb ve't-terhîb*'i ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen*'inden istifa ederek kaleme aldığını belirtmiştir.³⁰

Fettenî'nin hadis ilmine katkısı bağlamında burada ikinci olarak özellikle onun mezkur bu iki eserinde “kültü” dediği yerler incelenmiş, konunun tam olarak anlaşılması maksadıyla ravi ve rivayetler hakkındaki verdiği bilgiler örnekleriyle işlenmiştir. Rivayetlerin ve ravilerin tamamını incelemek araştırmanın kapsamını aşacağından eserlerinde nasıl yöntem net bir şekilde ortaya koyacak örnekler seçilerek çalışma tanzim edilmiştir. Ayrıca “kültü” lafzını kullanmadığı rivayetler hakkında kendisine ait olduğunu veya olmadığını düşündüğümüz açıklamalar da örneklerle ortaya konmuştur.

3.1. Hadis Bilgisi

3.1.1. Fettenî'nin kendisi değerlendirme yapıyormuş gibi görüldüğü halde “Kültü” diyerek başkalarının görüşlerini nakletmesi

Araştırmada bu şekilde görüşlerini zikrettiği kişiler tespitimize göre Sehâvî ve Süyûtî'dir. Fettenî, onların çeşitli eserlerinden rivayetlerle ilgili

²⁹ İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbihu's-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258.

³⁰ Muhammed b. Tâhir el-Fettenî es-Siddîki el-Hindî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 4, *Kânûnu'l-mevzû 'ât ve'd-du 'afâ* (İdâretu't-Tibâ'ati'l-Müniriyye, 1343), 230-231.

değerlendirmeleri nakletmiştir. Şimdi bu mevzuya dair bazı örnekler aşağıda verilecektir.

3.1.1.1. Fettenî'nin Süyûtî'nin *en-Nüketü'l-Bedî'ât*'inden aldığı bilgiler

İlk olarak burada şu bilginin verilmesi gerekmektedir. Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ındaki rivayetleri konularına göre taksim ederek ve alfabetik olarak sıralayıp kaynaklarını zikretmek suretiyle *en-Nüketü'l-Bedî'ât* isimli eserini yazmıştır. Bu eseri daha sonra *et-Te'akkubât 'ale'l-Mevzû'ât* ismiyle ihtisar etmiştir.³¹ Bu iki eseri ile aşağıda bahsi geçecek olan el-Vecîz'i karşılaştırıldığında benzer rivayetlerin her üçünde de yer aldığı görülmektedir. Bu bilgi de *el-Vecîz*'in *et-Te'akkubât*'ın ihtisarı olduğu izlenimini vermektedir. İlave olarak *el-Vecîz* hakkında bilgi edinmek amacıyla fihrist ve kitabiyatla ilgili eserler taranmış fakat Süyûtî'nin böyle bir eserinden bahsetmedikleri görülmüştür. Ayrıca internet ortamında da zikri geçen eserle ilgili bir malumamata rastlanmamıştır.

Süyûtî, *el-Vecîz*'de yer verdiği *لَا حَسَدَ وَلَا مَلَقَ إِلَّا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ* "İlim talebi dışında hased ve dalkavukluk olmaz." rivayetini değerlendirirken, Ebû Hureyre rivayetini Beyhakî'nin (ö. 458/1066) zayıf saydığı³² ve diğer bütün tariklerinin de zayıf olduğunu³³ söylediğini zikretmekle hadisin zayıf olduğuna kail olmuştur.³⁴ Bu değerlendirmeyi Fettenî "kültü" diyerek vermiştir.³⁵ Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'den (ö. 597/1201) naklen bu rivayetin ravisi Muhammed b. Ulâse'nin "lâ yuhteccu bih/kendisiyle ihticac olunmaz" şeklinde tenkit edildiğini zikretmiştir. Bu sebeple olmalı ki İbnü'l-Cevzî rivayeti mevzû' addetmiştir.³⁶ İbn Ulâse hakkında Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848) sika, Buhârî (ö. 256/870) hafızası problemlî, Ebû Zür'â (ö. 264/878) sâlihu'l-hadîs ve Ebû Hâtîm (ö. 277/890) lâ yuhteccu bih şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır. Öte yandan İbn Hibbân (ö. 354/965) ise onu mevzû' rivayet naklinde bulunmakla eleştirmiş olmakla birlikte yukarıda da görüldüğü gibi ilk devir uleması arasında bu şekilde ağır bir tenkide rastlamadığımızı ifade etmeliyiz. Öyle anlaşılıyor ki İbn Hibbân hafızası kuvvetli olmaması

³¹ Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/192.

³² Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî el-Hüsrevî'den el-Horâsânî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hamîd (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 8/494.

³³ Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 6/495, 9/36. Ebû Hureyre dışında Mu'âz b. Cebel'den de nakledilmektedir.

³⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î es-Süyûtî, *en-Nüketü'l-Bedî'ât 'ale'l-Mevzûât*, thk. Abdullah Şa'bân (Mekke: Dâru Mekketi'l-Mükerreme, 1425/2004), 237.

³⁵ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzu'ât*, 22-23.

³⁶ Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzu'ât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966/1386), 1/200; Suyûtî, *el-Le'âlî el-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*, thk. Salâh b. Muhammed b. 'Uvayda (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996), 179.

yüzünden onu mevzu rivayetleri aktarmakla itham etmiştir.³⁷ İbn Ulâse'yi tenkit eden bir diğer âlim Ebu'l-Feth el-Ezdî (ö. 374/985) de Buhârî'nin sözlerinin kendisini ikna etmediğini ve rivayetlerinin yalan söylediğine delalet ettiğini zikretmiştir.³⁸ Rivayetleri değerlendiren Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Ezdî'nin İbn 'Ulâse (ö. 168/785) hakkında ifrata düştüğünü belirterek tenkidine katılmamıştır.³⁹

Süyûtî'nin el-Vecîzde yer verdiği *لَا صَلَاةَ لِحَارِ الْمَسْجِدِ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ* "Mescide komşu olan kimsenin mescid dışında namazı olmaz."⁴⁰ rivayetinin ravi Ömer b. Râşid el-Yemâmî'yi⁴¹ (ö. 159/776) İbn Hibban sadece kadh sebebiyle cerhedilmesini helal kabul etmiştir⁴². Süyûtî onun bu görüşüne iştirak etmemiş, onun yalanla ithâmını reddetmiş hatta 'İclî (ö. 261/875)⁴³ ve diğer bazı münekkitlerin onu sika kabul ettiğini belirtmiştir.⁴⁴ Ayrıca Süyûtî kimseye nispet etmeksizin leyyin olduğunu kabul edenlerin de olduğunu ima etmiştir. İlaveten rivayetin Ebû Hureyre (ö. 58/678)⁴⁵ ve Câbir b. Abdullah'tan⁴⁶ (ö. 78/697) nakledilen tariklerinin bulunduğu da dikkat çekmiştir.⁴⁷ Tespit edildiğine göre söz konusu rivayet bu iki sahâbî dışında Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 61/680) sözü olarak da kaynaklarda nakledilmektedir.⁴⁸ Fettenî bu bilgileri de "kültü" diyerek vermiştir.⁴⁹ Araştırma esnasında ravi Ömer b. Râşid el-Yemâmî'yi sika kabul eden bir münekkit bulunamamıştır. Onu Ahmed b. Hanbel hadisleri bir şeye yaramaz (لَا شَيْئًا حَدِيثُهُ يَسُوِي لَآ), Yahyâ b. Ma'in zayıf, Buhârî muzdarib ve leyse bi'l-kâim, Ebû Dâvud (ö. 275/889) zayıf, Ebû Zür'a (ö. 264/878) leyyin ve Nesâî (ö. 303/915) sika değil şeklin-

³⁷ Ebû Muhammed Abdurahmân b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1372/1952), 7/302; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin mine'l-muhaddisîne ve'd-du'afâ ve'l-metrûkin* thk. Muhammed b. İbrâhîm Zâyed (Haleb: Dâru'l-Vaî, 1396), 2/279; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1988), 10/432. İbn Hibbân burada raviyi sikalardan mevzu ve esbâtlardan mu'dal hadis rivayet etmekle eleştirmiştir. Ancak bu Buhârî'nin de dediği gibi yaşadığı hafıza sorunuyla ilgili olmalıdır. Tüm rivayetlerinin toptan yok sayılması bir eksikliktir. Genellikle İbn Ulâse'yi sika veya zayıf addedenler h. 3. Asır âlimleri iken onu yalanla ithâm edenler İbn Hibbân ve Ezdî gibi 4. Asır bilginleridir.

³⁸ Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001/1422), 3/381.

³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, 3/381.

⁴⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-'Azamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 1/497-8; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsar*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1990), 1/303; Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/373.

⁴¹ Fettenî yanlışlıkla Ömer b. Râşid'i, Amr b. Râşid olarak zikretmiştir.

⁴² İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, 2/83.

⁴³ 'İclî, *Târîhu esmâ'is-sikât*, nşr. Abdülmu'tî Kal'aci (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984), 357. Ancak onun yaptığı değerlendirme lâ be'se bih şeklindedir.

⁴⁴ Süyûtî, *en-Nüketü'l-bedî'ât*, 81.

⁴⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 2/292.

⁴⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/292.

⁴⁷ Süyûtî, *en-Nüketü'l-bedî'ât*, 81; ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/108.

⁴⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/497.

⁴⁹ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzu'ât*, 36.

de değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler Ömer'in hadis ilminde zayıf olduğu izlenimi vermektedir.⁵⁰

Son olarak Süyûtî Ebû Ümâme'den (ö. 86/705) rivayet edilen *آيَةَ قَرَأَ مَنْ* “Her kim farz namazlardan sonra *Âyete'l-kürsî* okursa ölmesi hariç onun cennete girmesini hiçbir şey engelleyemez.”⁵¹ naklinin Buhârî'nin şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiş⁵², ek olarak tenkit edilen ravi Muhammed b. Humeyr'in (ö. 200/816) meşhur bir sika kimse olduğunu ve Buhârî'nin ondan nakilde bulunduğunu da⁵³ sözlerine eklemiştir. Bununla da iktifa etmeyen Süyûtî, İbn Hacer'den⁵⁴ naklen İbnü'l-Cevzi'nin hata ettiğini ve bu yaptığının hoş olmadığını ifade ederek kanaatini temellendirmiştir.⁵⁵ Fettenî Süyûtî'nin değerlendirmelerini bir şey eklemeyen “kültü” diyerek vermiştir.⁵⁶

3.1.1.2. Fettenî'nin Süyûtî'nin *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû'ât* adlı eserinden aldığı bilgiler

Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) nakledilen *قَالَ اشْتَكَيْتُ ضَرْسِي فَأَتَيْتُ* “Azı dişimden şikayetlendim. Nebî'ye gittim. Ona şikayetimi anlattım. Onun üzerine Kur'ân oku ve hurma ye, dedi. Yaptım ve benden ağrı gitti.” rivayetiyle ilgili olarak Süyûtî aynı konuda Abdullah b. Abbâs'tan (ö. 68/687-88) rivayet edilen *قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِرَجُلٍ اشْتَكَى مِنْ ضَرْسِهِ ضَعَّ إِصْبَعَكَ السَّبَابَةَ عَلَى ضَرْسِكَ ثُمَّ أَقْرَأَ* “Hz. Peygamber, azı dişinin ağrısından şikayetlenen bir adama şöyle dedi: İşaret parmağını azı dişine koy ve sonra “أولم ير الإنسان أنا خلقناه” ayetini oku.”⁵⁷ sözünün bulunduğunu zikretmiş, ancak senedinde ha-

⁵⁰ Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el- Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 21/341.

⁵¹ Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 9/44, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Fârûk Hamâde (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1406), 182-3; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 8/114; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Kevser el-Bernî (Beyrût: Dâru'l-Kible, 1418/1998), 110; Beyhâkî, *Şu'abu'l-îmân*, 4/51,56.

⁵² “Buhârî'nin şartlarına göre sahih” ifadesi İbn Mufaddal el-Makdisî el-Mâlikî'ye nispet edilmektedir. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Mahmûd ed-Dımaşkî en-Nâcî, *Ucâletü'l-İmlâ'i'l-müteyessire mine't-teznîb alâ mâ vaka'a lil Hâfız el-Münzirî mine'l-vehm fi kitâbihi't-Tergîb ve't-Terhîb*, thk. İbrâhîm Hammâd Reyyes - Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Kannâs (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1420/1999), 4/540.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed b. Hüseyin Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Menâkibu'l-Ensâr”, 45, “Zebâih ve's-Sayd”, 29.

⁵⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdisi'l-Mesâbih ve'l-Mişkât*, thk. Ali b. Hasan Abdülhamîd el-Halebî (Kâhire: Dâru İbni'l-Kayyim-Dâru İbn Affân, 1422/2001), 1/436.

⁵⁵ Süyûtî, en-Nüketü'l-bedî'ât, 69, el-Le'âlî, 1/210.

⁵⁶ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzu'ât*, 79; Diğer örnekler için bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzu'ât*, 17, 22, 26, 27. Krş. en-Nüketü'l-bedî'ât, 44-5, 46, 52, 60, 65, 53.

⁵⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî İbn 'Arrâk, *Tenzihü's-şer'i'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif ve Abdullah Muhammed es-Siddîk el-Ğumârî

dis uydurmakla tenkit edilen iki ravi bulunduğunu da belirtmiştir. Fettenî bunu Süyûtî'nin *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû 'ât* isimli eserlerinden almış, fakat bu bilgileri “kültü” diyerek vermiştir.⁵⁸

3.1.1.3. Fettenî'nin Süyûtî'nin *el-Le'âli'l-Masnû'a*'sından aldığı bilgiler

إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْتَسِلُوا “Namaza kalktığınızda ayakkabınızı giyin.” Rivayetiyle ilgili olarak İbnü'l-Cevzî senesinde yer alan Muhammed b. Haccâc'ı (ö. 181/797) hadis uydurmakla itham etmiş⁵⁹ ayrıca Zehebî (ö. 748/1348)⁶⁰ zikri geçen rivayeti söz konusu ravinin vazettiğini sözlerine eklemiştir. Ancak Süyûtî pek çok tarihi bulunması sebebiyle mevzu olduğu fikrine katılmamıştır.⁶¹ Burada da Fettenî “kültü” diyerek Süyûtî'nin bilgilerini nakletmiştir.⁶²

Süyûtî, *el-Le'âli*'de zikrettiği *مَعَالِمُ الصَّبِيَّانِ إِذَا لَمْ يَعْدِلْ بَيْنَهُمْ كَتَبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الظَّالِمَةِ* “Öğretmenler öğrencileri arasında adaletli davranmadıklarında, kıyamet günü zalimlerden sayılırlar/zalimler arasında yer alırlar.”⁶³ sözününün ravilerinden Ebu'l-Mühezzim'in (ö. 120/738'den sonra) diğer münekkitler tarafından yalancı olarak görüldüğünü nakletmiştir.⁶⁴ Süyûtî onun rivayetlerinin Sünenler'de⁶⁵ yer aldığına dikkat çekerek ravi değerlendirmesinde ihtiyatlı olunması gerektiği prensibini takip etmiştir.⁶⁶ Fettenî yine Süyûtî'nin bilgilerini “kültü” diyerek vermiştir.⁶⁷ Ayrıca Ebu'l-Mühezzim incelendiğinde onu yalan söylemekle itham eden bir kimse tespit edilemediği gibi Yahyâ b. Ma'in'in (ö. 233/848) zayıf, Ebû Zür'anın (ö. 264/878) leys bi kavî, Ebû Hâtim'in (ö. 277/890) zayıf ve Nesâî'nin (ö. 303/915) metruk şeklinde nitelendirmesi de Süyûtî'nin görüşünde haklı olduğunu göstermektedir.⁶⁸ İla-

(Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1399/1980), 1/295; Muhammed Nâsıru'din el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehadisîl-da'ife ve'l-mevzû'a* (Riyâd: Dâru'l-Me'ârif, 1412/1992), 8/283.

⁵⁸ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 80; Krş. Süyûtî, *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû'ât*, thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan (Riyâd: Mektebetül-Me'ârif, 2010), 106-107. Diğer örnekler için bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 12, 13; Krş. Süyûtî, *ez-Ziyâdât*, 35, 36.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/95.

⁶⁰ Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 3/509.

⁶¹ Süyûtî, *el-Le'âli*, 2/16-17.

⁶² Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 38.

⁶³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 221; Süyûtî, *el-Le'âli*, 1/181; İbn 'Arrâk, *Tenzihuş-şerî'a*, 1/252.

⁶⁴ Bu değerlendirme İbnü'l-Cevzî'ye aittir. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/222.

⁶⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Menâsik”, 41; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1372/1952), “Fiten”, 6; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed (Riyâd: Dâru'l-Muğni, 1421/2000), “Rikâk”, 27. Her ne kadar Ebû Dâvud ondan hadis nakletse de onun zayıf olduğunu belirtmiş, Dârimî ise onu metruk olduğunu zikretmiştir.

⁶⁶ Süyûtî, *el-Le'âli*, 1/181.

⁶⁷ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 19.

⁶⁸ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 9/269; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/517.

ve olarak şunlar da söylenebilir: Tespitlerimize göre kezzâb olmakla tenkid edilen kişi, Ebu'l-Mühezzim'den rivayette bulunan Abdurahmân b. Kutâmî olmalıdır. Nitekim Fellâs (ö. 249/864) bu raviyi yalancı (كَانَ كَذَابًا) olarak tavsif etmiştir.⁶⁹ İbnü'l-Cevzi burada ravileri karıştırmış olmalıdır.

3.1.1.4. Fettenî'nin Sehâvî'nin *el-Mak'sıdu'l-hasene*'sinden aldığı bilgiler

Sehâvî *el-Makâsıdu'l-hasene*'de بِهَ اللّٰهُ لِنَفْعَةِ بَحْرٍ ظَنَّهُ أَحَدُكُمْ أَحْسَنَ لَوْ “Biriniz bir taş hakkında hüsnüzan beslese Allah ona o taş sebebiyle faydâ verir.” rivayeti hakkında İbn Teymiyye'nin rivayeti uydurma kabul ettiği⁷⁰ ve hocası İbn Hacer'in “lâ asle leh/aslı yok”⁷¹ şeklinde nitelediği bilgisini verdikten sonra o, başka bir tarikinin bulunduğu dikkat çekmiştir. Fettenî bu rivayetle ilgili başka bir tariki olduğu bilgisini verirken “kültü” kafzını zikretmiştir. Her iki metni karşılaştırmalı bir şekilde ele alan biri bu lafzın ve izahın Sehâvî'ye ait olduğunu anlayacaktır.⁷²

Yine *el-Makâsıdu'l-hasene*'de أَنَا وَأَتَقِيَاءُ أُمَّتِي بُرَاءٌ مِنَ التَّكْلِيفِ وَصَالِحُوا أُمَّتِي “Ben ve ümmetimden takva sahipleri tekellüften uzağız. Ümmetimin sâlihleri de...” rivayeti hakkında değerlendirme yapan Sehâvî, senedinin zayıf olduğunu ve Gazzâlî'nin *el-ihyâ'da*⁷³ buna yer verdiğini belirtmiştir. Bir önceki yerde yaptığımız açıklama bu rivayet için de geçerlidir. Yani “kültü” lafzıyla verilen bilgiler Fettenî'ye değil Sehâvî'ye aittir.⁷⁴

3.1.2. Fettenî'nin kaynak zikrederek başkalarının görüşlerini nakletmesi

Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*'ta rivayeti vermeden önce kaynağını zikretmekte, eğer değişmiyorsa aldığı eseri tekrar zikretmemektedir. Diğer taraftan rivayeti aldığı eser değişirse yine bu bilgiyi Fettenî rivayetten önce belirtmektedir. Bu minvalde eser mütalaa edilirken takip ettiği metodun bilinmesi eserden faydalanılması veya hataya düşülmemesi noktasında oldukça önemlidir. Bazen zikrettiği kaynak ile verdiği bilgiler karşılaştırılınca bazı hatalara tesadüf edilmektedir. Bu problemin sadece müelliften değil

⁶⁹ Ebü Ahmed Abdullâh İbn Adî b. Abdillâh el-Cürçânî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997/1418), 5/504; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 12/263. Diğer örnekler için bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 14; Krş. *el-Le'âli*, 2/153.

⁷⁰ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin Abdisselâm el-Harrânî, *el-Fetâvâ el-kübrâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 3/44.

⁷¹ Bu değerlendirmeyi kaynaklarda bulamadık. Fakat Sehâvî, İbn Hacer'in talebesi olduğundan ona sorup rivayetin durumunu öğrenmiş olabilir.

⁷² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabi, 1985), 542; krş. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 28.

⁷³ Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1431), 3/120.

⁷⁴ Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 171; Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 67.

müstensihlerden kaynaklanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.⁷⁵ Onun kitap veya yazar ismi zikrederek yaptığı alıntılar arasında Sagâni⁷⁶, Kazvini⁷⁷, Sehâvi'nin *el-Makâsıdu'l-hasene'si*⁷⁸, Süyüti'nin *el-Le'âli'l-Masnû 'a'sı*⁷⁹, *el-Vecîz*'i⁸⁰ ve *ez-Ziyâdât*'i⁸¹, Firûzâbâdi'nin *el-Muhtasarı*⁸² ve Tîbî'nin *el-Hulâsa'sı*⁸³ yer almaktadır.

Mesela يزيد الإيمان “İman azalır ve artar.”⁸⁴ rivayetine Süyüti'nin el-Vecîzde yer verdiğini paylaşan Fettenî⁸⁵, Süyüti'ye ait değerlendirmeleri nakletmiş, ‘Ammâr b. Matar (ö. 208/823) sebebiyle illetli olduğu, onun münkerü'l-hadis şeklinde cerhedildiği ve hadislerinin bâtil olduğu” bilgisini paylaşmıştır.⁸⁶

Yine Fettenî Ebû Hureyre'den nakledilen *الْأُمَّةَ هَذِهِ مَجُوسٌ وَأَمَّا مَجُوسًا أُمَّةٌ لِكُلِّ إِنَّ* “Her ümmetin Mecûsiler'i vardır, bu ümmetin Mecûsiler'i Kaderiler'dir. Onlar hastalandıklarında ziyarette bulunmayın ve öldüklerinde namazlarını kılmayın.” rivayetinin senedinde bulunan Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. Hâris el-Vâsiti'nin⁸⁷ (ö. 170/787) leyse bi şey⁸⁸ olduğu bilgisini yine Süyüti'yi kaynak göstererek nakletmiştir.⁸⁹

Abdullah b. Mes'ûddan (ö. 32/652-53) nakledilen *قَالَ اشْتَكَيْتَ ضُرْسِي فَأَتَيْتُ* “Azı di-

⁷⁵ Örnek için bk. Mesela Fettenî “مَنْ عَلِمَ أَحَادُ آيَةً مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَقَدْ مَلَكَ رَقَّهُ” rivayetinin kaynağı olarak Süyüti'nin *ez-Ziyâdât*'ını zikretmiş ancak ardından verdiği İbn Teymiyye'nin mevzu değerlendirmesine yer vermiştir. Fakat bu bilgi *ez-Ziyâdât*'ta yoktur. Araştırmada bu bilginin hocası İbn Arrâka ait olduğu tespit edilmiştir. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 18; Süyüti, *ez-Ziyâdât*, 2/797; İbn Arrâk, *Tenzihü's-serî'a*, 1/284.

⁷⁶ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 61.

⁷⁷ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 61.

⁷⁸ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 18, 20, 21, 80.

⁷⁹ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 18, 22.

⁸⁰ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 62, 63.

⁸¹ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 63.

⁸² Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 18, 22.

⁸³ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 18; Ebû Muhammed Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadis*, thk. Ebû 'Âsım eş-Şevâmî el-Eserî (Kâhire: el-Memleketü'l-İslâmiyye, 2009), 63, 91.

⁸⁴ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût, Dâru't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), “İmân”, 20; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1372/1952), “Sünne”, 9; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/160.

⁸⁵ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 11.

⁸⁶ Süyüti, *en-Nüketü'l-bedî'ât*, 33.

⁸⁷ Ravi hakkında dikkat çeken bir diğer husus ise Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebir*'de Yezid b. Hârûndan nakille sika ve sadûk olduğunu ifade ederken *ed-Duâfâ 'u's-Sağîr*'de münkerü'l-hadis şeklinde değerlendirmesidir. Yani sika kabul ederken daha sonra onu açık ve net bir dille tenkit etmesidir. Muh-temelen ravinin yaşadığı bir sağlık ve hafıza problemi veya başka bir nedenle kanaati değişmiştir. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifîl-Osmâniyye, ts.), 2/189, *ed-Duâfâ 'u's-sağîr*, thk. Muhammed İbrâhîm Zâyed (Beyrût: Dâru'l-Ma' rife, 1406/1986) 29.

⁸⁸ Ravi hakkında leyse bi şey terimini kullanan Yahyâ b. Maîndir. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 533. Ayrıca lafız hakkında bk. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar* (İstanbul: İFAV yayınları, 1998), 106-114; Recep Emin Gül, “Hadis İlminde Cerh-Tâdil Mertebeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2015), 368, 370, 372.

⁸⁹ Süyüti, *en-Nüketü'l-bedî'ât*, 35-36. Krş. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 15.

şimden şikayetlendim. Nebi'ye gittim. Ona şikayetimi anlattım. Onun üzerine Kur'ân oku ve hurma ye, dedi. Yaptım ve benden ağrı gitti.” rivayetini Fetteñî, ismini vererek Süyûtî'den naklen İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Abdülvâhid (ö. ?) dışındaki raviler sika olmakla birlikte rivayetin mevzu olduğu fikrinde olduğunu zikretmiştir.⁹⁰

Yukarıda verdiğimiz ışığında bu çalışmada şu açık bir şekilde söylenebilir :Fetteñî rivayeti aldığı kaynaktan bilgiyi ya birebir ya da ihtisar ederek almakta hatta sanki değerlendirmelerini aldığı eserlerin müelliflerinin ”kültü “dediği yerleri bile aynen zikretmektedir .Bu durum eseri okuyan bir kişi” kültü “ile başlayan değerlendirmelerin Fetteñî'ye ait olduğunu düşünebilir .Fakat bu veriler ona değil ,rivayetin başında verdiği kişiye ait olduğu bilinmelidir.

3.1.3. Fetteñî'nin kaynak gösterdiği eserden değil de diğer kaynaklardan aldığı değerlendirmeler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisi rivayetler hakkında çoğunlukla bir değerlendirme yapmamakta ve onlar hakkındaki bilgileri rivayetin geçtiği eserlerden nakletmekle yetinmektedir .Fakat aşağıda görüleceği üzere, kaynak gösterdiği eserde muhtemelen yer verdiği rivayet hakkında bir değerlendirme bulunmadığı için diğer bir eserden alıntı yapmıştır.

Mesela Fetteñî ,Tibî'nin (ö. 743/1343) *el-Hulâsa*'da⁹¹ zikrettiği *المؤمن يسير المؤمنة* “Mü'min külfeti az olan kişidir.”⁹² rivayetini Sagâñî'nin mevzu⁹³ olarak değerlendirdiği bilgisini vermiştir.⁹⁴ Yine Fetteñî Tibî'den *دار الجنة الأسخياء* “Cennet cömertlerin yurduudur.” rivayetini zikretmiş ve Sagâñî'nin mevzu değerlendirmesinde bulunduğu bilgisini paylaşmıştır. Tibî bu eserde hiçbir rivayet değerlendirmesinde bulunmamıştır. Buradan hareketle bu izahın Fetteñî tarafından eserine alındığı fikri oluşmuştur.⁹⁵

3.2. Ravi Bilgisi

Müellif, hadisleri nakleden raviler hakkında bilgiler edinmiş, özellikle zayıf ve mevzu rivayet nakleden raviler hakkında müstakil bir kitap olan *Kânûnu'l-Mevzû'ât ve'd-Du'afâ*'yı yazmıştır. Zannımızca bu eser *Tezkiratu'l-Mevzû'ât* isimli eserinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Zira

⁹⁰ İbn 'Arrâk, *Tenzîhuş-şeri'a*, 1/295; Süyûtî, *ez-Ziyâdât*, 107.

⁹¹ Tibî, *el-Hulâsa*, 90.

⁹² Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs b. me'sûri'l-hitâb*, thk. Saïd Besyûni Zağlûl (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406/1986), 4/179; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a fi ahhârî'l-mevdû'a*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrût: Dârü'l-Emâne ve Müessesetü'r-Risale, 1971/1391), 364.

⁹³ Sagâñî'nin mevzu değerlendirmesini eserlerinde tespit edemedik.

⁹⁴ Fetteñî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 14.

⁹⁵ Benzer örnekler için bk. Tibî, *el-Hulâsa*, 90, 91; Fetteñî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 11, 15, 163, 205.

Fettenî bu eserinde referans olarak ele aldığı diğer pek çok eserin yanı sıra Süyûtî'nin *el-Vecîz*, *el-Le'âlî* ve bunun *Zeyl*'inden istifade etmiştir.⁹⁶ O aynı zamanda *Kânûnu'l-mevzû'ât ve'd-d'uafâ* isimli eserinde de isimlerini zikrettiğimiz kitaplardan oldukça faydalanmış ve bunlardan çokça nakilde bulunmuştur.⁹⁷ İlk yazdığı eserde rivayetleri tespit etmiş, ikinci çalışması olan *el-Kânûn*'da ravileri incelemiş olmalıdır. Burada raviler alfabetik tasnife tabi tutulmuş ve onlar hakkında kısa değerlendirmeler yapılmıştır. Fettenî bu eserinde sadece bunları nakletmek suretiyle eserini itmam etmiş, kendisi çoğunlukla ek bir tenkitte bulunmamıştır.⁹⁸ O, zayıf ve mevzu rivayet nakleden raviler hakkında bilgi verirken Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Hibbân, Ebu'l-Feth el-Ezdî, İbn 'Adî, Dârekutnî (ö. 385/995) gibi mütekaddim dönemin rical otoritelerine atıfta bulunmuştur.⁹⁹ Ayrıca onun raviler için verdiği bilgiler arasında ilk dönem ulemasının görüşlerinin yanı sıra müceddid¹⁰⁰ kabul ettiği Süyûtî'ye ve hocası İbn 'Arrâk'a dayanarak değerlendirdiği yerler de bulunmaktadır.¹⁰¹ O, "kültü" dediği yerlerde bu âlimlerin görüşlerini vermiştir. Mesela o, İbrâhîm b. Mühâcîr b. Mismâr'ın (ö. 190/806) münkerü'l-hadis ve metruk olarak değerlendirildiği bilgisini zikretmiş ancak "kültü" lafzıyla bu tenkitlere katılmayıp İbrâhîm'i Yahyâ b. Ma'in'in sika¹⁰² ve İbn Hacer'in lâ be'se bih¹⁰³ şeklinde değerlendirdiğine dikkat çekmiştir. Ancak bu cümleler ona değil Süyûtî'ye aittir.¹⁰⁴ Diğer bir örnek ise Süyûtî *el-Vecîz*'de İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Yahyâ el-Eslemî'nin (ö. 188/804) metruk olduğu bilgisini paylaşmış, Fettenî ise kaynak zikretmeden "kültü" demek suretiyle onu Şâfi'î'nin (ö. 204/820) sika kabul ettiği¹⁰⁵ bilgisini vermiştir. Burada da referans olarak aldığı kişi Süyûtî'dir.¹⁰⁶ Yine Eyyûb b. 'Utb'e'nin (ö. 170/7786) fâhişu'l-hata ve leysa bi şey olarak tenkit edildiği bilgisine yer vermiş ancak Fettenî "kültü" lafzıyla onun yalanla ithâm edilmediğini ve Ahmed b.

⁹⁶ Temel aldığı diğer eserler için bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzuât*, 4.

⁹⁷ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû'ât*, 230-231.

⁹⁸ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû'ât*, 232-233.

⁹⁹ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû'ât*, 232-240.

¹⁰⁰ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 3.

¹⁰¹ Örnek için bk. Fettenî, *Kânunu'l-mevzû'ât*, 241, 254, 255, 256.

¹⁰² Tespitimize göre onu lâ be'se bih şeklinde değerlendirmiştir. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *et-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nür Seyf (Mekke: Merkezî'l-Bahsi'l-İlmî, 1399/1979), 1/71.

¹⁰³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, (Haydarâbâd: Matbaatu Meclis-i Dâiretü'l-Ma'arifi'n-Nizamiyye, 1329/1911), 1/114-115.

¹⁰⁴ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû'ât*, 233-234; Krş. Süyûtî, *el-Le'âlî*, 1/17.

¹⁰⁵ Fettenî bu bilgiyi Süyûtî'nin *Tabakâtu'l-huffâz*'ından nakletmiştir. Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi'î, *Tabakâtu'l-huffâz*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 110-111. Öte yandan biz bu bilgiyi doğrulayamadık. Kaynaklarda Şâfi'î onu müdellis olmakla itham etmiştir. Ayrıca onun sika olmadığını belirtip yalanla ithamına karşı çıkmış ve Kaderiyey'e mensup bulunduğunu ifade etmiştir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâût ve Ekrem el-Büşî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), 8/450-451.

¹⁰⁶ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû'ât*, 233.

Hanbel'in onu tevsik ettiği bilgisini vererek naklettiği bilginin hatalı olduğunu belirtmiştir. Yine burada da zikrettiği görüşlerin kendisine değil İbn Arrâk'a ait olduğu görülmüştür.¹⁰⁷

Fettenî ,muhtemelen kişilerin birbirleriyle karışmasına engel olmak maksadıyla akrabalarını zikretmiştir .Mesela İbrâhîm b .Abdullah es-San 'ânî'nin *Musannef* sahibi Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın kardeşinin oğlu olduğu bilgisini paylaşmıştır. Ancak burada da İbn 'Arrâk'ın verdiği bilgi olan "الرَّزَّاقُ عَبْدُ عَمِّهِ عَن" yani amcasından rivayet eder bilgisini, kardeşinin oğlu şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁸ Aslında bu bilgi ile onun verdiği malumat aslında aynı anlamı taşımaktadır.

Müellif *Kânûnu'l-mevzû 'ât ve'd-du 'afâda* ravi hakkında aynı kişiden nakledilen farklı görüşlere işaret etmiştir. Mesela Süyûtî *el-Vecîz*'de İshak b. Ebî Yahyâ el-Ka 'bî ile ilgili İbn Hibbân'ın lâ yuhteccu bih değerlendirmesini vermiştir. Burada devreye giren Fettenî isim vermeden İbn 'Arrâk'tan nakletmek suretiyle aynı İbn Hibbân'ın onu *es-Sikâh*'ına aldığı bilgisini de vermek suretiyle tenkit etmiştir.¹⁰⁹

Görüldüğü üzere "kültü" dediği yerlerde hocalarının değerlendirmelerini zikretmekte, fazladan bir bilgi vermemektedir. Bir önceki başlıkta söylediklerimiz bu konu hakkında da geçerlidir. Onun referans aldığı eserlere baktığımızda bu yerlerde "kültü" diyenin Süyûtî veya İbn 'Arrâk olduğunu görürüz. Hal böyle olunca esere göz atanlar bu kanaatlerin ona ait olduğunu düşünebilir. Halbuki bunların Süyûtî veya İbn 'Arrâk'a ait olduğu bilinmelidir.

Fettenî'nin ricalle ilgili diğer bir eseri *el-Muğnî fî zabtı esmâ 'îr-ricâl*'i yazmıştır. O bu kitabında hadisle ilgilenenlerce malum olduğu üzere ravilerin isim, künye, neseb, lakab vb. bilgilerini zabt altına almıştır. Yani, o hangi harflerin fethalı, kesreli, dammeli veya sakin olacağını belirtmesinin yanı sıra hangilerinin noktalı veya noktasız olacağını zikretmiştir. Mesela 'Amr b. Dînâr lakabı olan el-Esrem'in elif'in fethası ve se'nin sakin olarak okunmasıyla olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰ Tâbi 'in'den Mesrûk b. Ecdâ'nın babasının isminin nasıl okunacağına dair verdiği bilgide, kelimedede bulunan ikinci harfi hâ ve hî harfinden ayırmak için cîm olduğunu ve üçüncü harfte de dâlı da zâldan ayırmak için harfin noktasız olduğunu söylemiştir.¹¹¹ Aynı durum nisbeler için de geçerlidir. Ersâbendî nisbesinin okunmasını tarif etmiş, elif'in fetha, ra'nın sükun, sîn'in noktasız, ba'nın fetha ve dâl'in

¹⁰⁷ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû 'ât*, 242-243. Krş. İbn 'Arrâk, *Tenzîhuş-şeri 'a*, 2/33, 82.

¹⁰⁸ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû 'ât*, 233; İbn 'Arrâk, *Tenzîhuş-şeri 'a*, 1/22.

¹⁰⁹ Fettenî, *Kânunu'l-mevzû 'ât*, 239-40; İbn 'Arrâk, *Tenzîhuş-şeri 'a*, 2/98.

¹¹⁰ Muhammed b. Tâhir el-Fettenî es-Siddîki el-Hindî, *el-Muğnî fî zabtı esmâ'îr-ricâl* , (İkrâmâbâd: er-Rahîm Akâdemî, 2012), 31.

¹¹¹ Fettenî, *el-Muğnî*, 31.

noktasız olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu yerin Merv'e bağlı olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹¹²

3.3. Ana Metninin Altında Verilen Bilgiler

Fettenî'nin *Tezkiratu'l-mevzû 'ât ve Kânûnu'l-mevzû 'ât ve'd-du 'afâ* isimli eserlerini okuyan kişi kitabın başında baskı ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamasından dolayı ana metnin altında verilen izah ve değerlendirmelerin ona ait olduğu zannına kapılabilir. Açıklamalarda verilen bilgiler arasında bazı rivayetlerin Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcül'ârifin b. Nûreddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî (ö. 1031/1622) tarafından değerlendirildiği görülmüştür.¹¹³ Bu veriye dayanarak bu açıklamaların Münâvî'ye nisbeti de hatalı olur. Çünkü Fettenî'nin vefatı ö. 986/1578, Münâvî'ninki ise ö. 1031/1622'dir. Ayrıca iki metin tetkik edilirken her iki eserin farklı yerlerinde ilgili değerlendirmelerin Ebû Abdülkebîr Muhammed b. Abdülcelîl es-Sâmervedî'ye (ö. ?)¹¹⁴ ait olduğu bilgisi de zikredilmiştir. Hatta eserin en sonunda bizzat kendisi ismini zikretmiştir.¹¹⁵ Bunların toplamı ise yirmi beştir.

Sâmervedî'nin yaptığı açıklamalar rivayetin geçtiği diğer kaynakları vermekle, sıhhat durumunu açıklamakla, ravilerlerin durumlarıyla, metinde bulunan garib kelimelerin açıklanması ile bazı yanlış yazılan kelimelerin tashihiyle ilgilidir. Bunlara şunlar örnek verilebilir:

Ebû Hafs Sirâceddîn Alî b. Ömer el-Kazvî'nin (ö. 750/1349) *Mevzûâtu'l-Mesâbih* adlı eserinde yer verdiği "المؤمنُ غرٌّ كريمٌ والمُنافقُ خبٌّ لئيمٌ" Mü'min temiz kalpli ve cömert, münafık ise hilekâr ve cimridir." rivayetinin mevzu olduğunu zikretmiştir. Sâmervedî, mevzu değerlendirmesine iştirak etmemiş, bu rivayetin Ebû Dâvud, Tirmizî ve Hâkim tarafından nakledilen ceyyid isnadlarının¹¹⁶ bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁷ Ancak bu müelliflerin eserlerine aldıkları rivayet "المؤمنُ غرٌّ كريمٌ، والفاجرُ خبٌّ لئيمٌ" şeklindedir. Yani ilk metinde münafık şeklinde zikredilen kimse, daha kuvvetli senedlerde fâcir olarak verilmiştir. Yine Kazvîni tarafından verilen "القدريةٌ مجوسٌ هذه الأمةُ إن" rivayeti hakkında konuşurken Sâmervedî, Nevevî'den naklen bunun Hâkim tarafından ittisal şartı mevcutsa Buhârî ve Müslim'e göre sahih şartını taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca Sâmervedî,

¹¹² Fettenî, *el-Muğni*, 46.

¹¹³ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 14, 15, 135, 154, 204.

¹¹⁴ Yapılan araştırmada Ebû Abdülkebîr Muhammed b. Abdülcelîl es-Sâmervedî (ö. ?) hakkında bir malumat bulunamamıştır.

¹¹⁵ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 122, 154, 165, 199, 204, 312.

¹¹⁶ Ebû Dâvud, "Edeb", 6; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "el-Bir ve's-sıla", 41; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/103-104.

¹¹⁷ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 14.

rivayetin Ebû Dâvud¹¹⁸ ve Hâkim¹¹⁹ tarafından nakledildiğini söyleyerek rivayetin sahih olduğunu vurgulamıştır.¹²⁰ Diğer bir örnek ise Sagânî'nin mevzu saydığı *اسمَح يَسْمَحُ لَكَ* "Müsamahakâr davranki sana da müsamahakâr davranılsın." rivayeti hakkında Sehâvî'nin Irâkî'nin hasen kabul ettiği bilgisini paylaşmış, o da rivayetin hasen olduğunu belirtmiştir.¹²¹

Sâmervedî, rivayetin metninde hatalı olduğunu tespit ettiği yerler bulmuş ve tashih etmiştir. Örneğin *امتصت ماء محاجن عَيْنَيْهِ وَسِرْتَهُ* "Göz ve göbek çukurlarında biriken suyu içtim." rivayetinde yanlış yazılan "محاجن" kelimesinin doğrusunun "مَحَاجِر" şeklinde olduğunu zikretmiştir.¹²²

Sâmervedî, rivayetin metnindeki garib lafızları açıklamıştır. *العَنْبُ دُودُو وَالْتَّمُرُ* "Üzüm ikişer ikişer, hurma ise tek tek yenir." rivayetinde geçen "دودو"nın ikişer ikişer, "يك" in ise teker teker manasına geldiğini zikretmiştir.¹²³

Sâmervedî, ihtiyaç duyduğu yerlerde hadis ravileri ilgili bilgi vermiştir. Örneğin Kazvî'nin mevzu saydığı *إِنَّ النَّاسَ يَمَصُّونَ أَصْصَارًا وَإِنَّ مَصْرًا مِنْهَا يُقَالُ لَهُ الْبَصْرَةُ* "Şüphesiz insanlar yeni şehirler kurarlar. O şehirlerden birisi de Basra'dır." rivayetini, Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde tahriç ettiğini¹²⁴ ve Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî Alâî'nin (ö. 761/1359) bu sebeple İbnü'l-Cevzî'yi tenkit ettiği bilgisini vermiş ve tüm ravilerinin sika olduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁵

3.4. Mevcut Olmayan Eserlerin Günümüze Taşınmasında Üstlendiği Fonksiyon

Fettenî, yararlandığı kaynakların günümüze taşınmasında önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Onun eserinde adı sıklıkla geçen Süyûtî'nin *el-Vecîz*¹²⁶ isimli mevzu hadislerle ilgili eserinin günümüze ulaştığı bilinmemektedir. Fakat *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*'ta bu eserden çokça nakilde bulunması bir nevi eserin günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Mesela Süyûtî *el-Vecîz*'de Enes b. Mâlik'ten nakledilen *إِنَّ اللَّهَ يَدْعُو النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأُمَّهَاتِهِمْ سَتْرًا مِنْهُ عَلَى عِبَادِهِ* "Allah insanları (nesepleri gayri sahih olanları) kıyamet gününde diğer kullarına sütne yaparak annelerinin (Ahmed b. Fat-

¹¹⁸ Ebû Dâvud, "Sünne", 17.

¹¹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/159.

¹²⁰ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 15. Diğer örnekler için bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 177, 179, 193.

¹²¹ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 135. Diğer örnekler için bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 199.

¹²² Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 96-97.

¹²³ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 152. Diğer örnekler için bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 165.

¹²⁴ Ebû Dâvud, "Melâhim", 10.

¹²⁵ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû 'ât*, 119.

¹²⁶ İmâd Alî Cum'a, *el-Mektebetü'l-İslâmiyye* (b.y.: Silsiletü't-Türâsî'l-Arabiyyi'l-İslâmi, 1424/2003), 166.

ma gibi) ismini zikretmek suretiyle çağırır.”¹²⁷ rivayetini değerlendirirken ravi İshâk b. İbrâhîm'in (ö. 180/797) münkerü'l-hadîs olduğunu zikretmiştir. Öte yandan rivayet İbn Abbâs dışında Hz. 'Aîşe'den (ö. 58/678)¹²⁸ de nakledilmiştir.¹²⁹

Süyûtî *el-Vecîz*'de zikrettiği الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ تَوْرَانِ عَقِيرَانِ فِي النَّارِ “Güneş ve ay cehennemde boğazlanan iki öküz gibidir.” rivayetinin Dürust b. Ziyâd (ö.190/806) sebebiyle muallel olduğu bilgisini nakletmiş¹³⁰, Ebû Dâvud'un ricali olması sebebiyle bu izaha iştirak etmemiş, Dürust b. Ziyâd'ın yalan veya yalan söylemekle ithamına katılmadığını ve onun olsa olsa zayıf veya lâ be'se bih şeklinde nitelendirilebileceğini söylemiştir. Bir de rivayetin “فِي النَّارِ” kısmı müstesna Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde¹³¹ yer aldığını zikrederek rivayet hakkındaki kanaatini net bir şekilde ortaya koymuştur.¹³²

Süyûtî *el-Vecîz*'de yer verdiği بَيْنَ كُلِّ آذَانَيْنِ صَلَاةٌ إِلَّا الْمَغْرِبَ “Akşam namazı hariç her iki ezan arasında bir namaz vardır.”¹³³ rivayeti hakkında, hadisi Bezzâr'ın (ö. 292/905) tahric ettiğini¹³⁴ ve isnadda yer alan Hayyân b. Abdullah'ın (ö. 170/786) rivayette teferrüd ettiğini ve onda bir be's olmadığı ifade ettiğini nakletmiş, mezkûr ravinin ihtilata maruz kaldığını zikretmiş ve Buhârî hadisinde “إِلَّا الْمَغْرِبَ” lafzının bulunmadığına dikkat çekmiştir.¹³⁵ Burada Suyûtî Hayyân'ın vehmettiğine kail olmuş, ancak zikredilen kısmın hadis aslından olmaması sebebiyle vehme düşmemesinin de mümkün olduğunu belirtmiştir.¹³⁶

Yine aynı minvalde olmak üzere Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu Ulûmu'd-dîn*'inde geçen hadisleri, Irâkî (ö. 806/1404) *el-Muğnî alâ hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr* isimli çalışmasıyla tahric etmiştir. Fîrûzâbâdî ise bu eseri *Muhtasaru'l-Muğnî ismiyle* ihtisar etmiştir. Fîrûzâbâdî'nin bu eserinden naklen bilgi vermesi sebebiyle el-Muhtasar'ın tamamı olmasa bile bir kısmının günümüze intikalinde önemli rol oynadığını söylenebilir.

¹²⁷ Ebû'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî eş-Şeybânî, *Zahiretü'l-huffâz*, thk. Abdurrahmân el-Ferivâî (Riyâd: Dâru's-Selef, 1416/1996) 5/2784.

¹²⁸ Deylemî, *el-Firdevs*, 1/152.

¹²⁹ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû'ât*, 224.

¹³⁰ Süleymân b. Dâvud et-Tayâlîsî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Hicr, 1420/1999), 3/574; Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 15/243; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Daru'l-Me'mun, 1404/1984), 7/148. Ebû Ya'lâ rivayetini Hüseyin Selim Esed zayıf addetmiştir.

¹³¹ Tüm aramalarımıza rağmen rivayeti bu eserde bulamadık.

¹³² Süyûtî, *en-Nüketü'l-bedî'ât*, 283-284. Krş. Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, 225.

¹³³ Bezzâr, *el-Müsned*, 10/303.

¹³⁴ Bezzâr, *el-Müsned*, 10/303; Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvâdullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseyinî (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995), 8/179.

¹³⁵ Buhârî, “Ezân”, 16.

¹³⁶ Süyûtî, *en-Nüketü'l-bedî'ât*, 82, Krş. *el-Leâlî*, 2/14.

Fettenî “إِنَّ اللَّهَ لَيَغْضَبُ إِذَا مَدِحَ الْفَاسِقَ”¹³⁷ şüphesiz ki Allah fâsık medhedildiğinde gazabı artar rivayeti hakkında bilgi verirken bu rivayetin Fîrûzâbâdî'nin *Muhtasarü'l-Muğni'sinde* yer aldığı bilgisini kaydetmiştir.¹³⁸ Yine عَلَيْكُمْ بَدِينِ الْعَجَائِرِ “Size kocakarı dinini/imanını tavsiye ederim.”¹³⁹ rivayetine Fettenî, bu eserinde yer vermiştir.¹⁴⁰

3.5. Bazı Hatalar

İnsan hata yapmaktan kurtulamaz. Fettenî de bundan istisna değildir. Burada da onun yaptığı bazı hatalara temas edilecektir. Müellif bazı değerlendirmelerinde ilk nakli vermiş ancak aynı rivayet üzerinde çalışan diğer muhaddislerin görüşlerini araştırıp paylaşmamıştır. Mesela Ebû Hureyre'den nakledilen “يَبْعَثُ الْأَنْبِيَاءَ وَأُبْعَثُ عَلَى الْبِرَاقِ وَيَبْعَثُ صَالِحَ عَلَى نَاقَتِهِ” “Peygamberler gönderilir, ben Burak'la gönderildim. Salih ise devesi ile gönderildi.”¹⁴¹ rivayetini Süyûtî Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'te¹⁴² naklettiğini ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmekle yetinmiştir.¹⁴³ Ancak Süyûtî'nin burada Zehebi'nin değerlendirmesini zikretmemesi bir eksiklik olarak kabul edilse de Fettenî bunu tespit edip giderebilirdi. Ancak o genellikle ifade ettiğimiz gibi değerlendirmelere bir veri eklememekte olanı bazen aynı bazen de tasarruflarıyla birlikte vermektedir. Yine bu kapsamda o, kaynak gösterdiği âlimin aktardığı hatalı bilgiyi aynen taşımış ve hatasını tespit etmemiş/edememiştir. Mesela o, Süyûtî'nin *el-Le 'âli'l-masnû 'a* isimli eserinden aldığı bilgiye istinaden Bahr b. Kenîz es-Sakâ'yı (ö. ?) Bahr b. Kesîr es-Sakâ olarak almıştır. Aynı konuda daha önce telif edilen eserlere göz atabilseydi, böyle bir hata meydana gelmeyecekti.¹⁴⁴ Yine “İmân artar ve azalır.” rivayetinin ravilerinden olan 'Ammâr b. Matar'¹⁴⁵ İmâd b. Mutarrif¹⁴⁶ şeklinde vermesi konunun bir diğer örneğidir. Öte yandan ilk örnekte Fettenî Süyûtî'nin hatasını naklederken bu örnekte Süyûtî bilgiyi doğru vermiş, Fettenî ise hatalı olarak zikretmiştir. Bu son misaldeki bilgi veya yazım hatası müellife ait olabileceği gibi müstensih veya muhakkike de izafe edilebilir. Ancak ilk örnekte durum bunun aksinedir, çünkü burada

¹³⁷ Ebû'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. Hüseyin b. Abdîrrahmân el-'Irâkî, *el-Muğni alâ hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-lhyâ mine'l-ahbâr* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 532, 595.

¹³⁸ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 16; Krş. Süyûtî, *ez-Ziyâdât*, 209.

¹³⁹ İrâkî, *el-Muğni*, 961.

¹⁴⁰ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 16.

¹⁴¹ Taberânî, *el-Mu 'cemu'l-kebir*, 3/35; Deylemî, *el-Firdevs*, 5/469.

¹⁴² Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/166.

¹⁴³ Süyûtî, *en-Nüketü'l-bedî 'ât*, 342; Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 224.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû 'ât*, 1/274; Süyûtî, *el-Le 'âli*, 235.

¹⁴⁵ Süyûtî, *en-Nüketü'l-bedî 'ât*, 33.

¹⁴⁶ Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzû 'ât*, 11.

Süyûtî'nin bilgisini nakletmektedir. Her iki eserde hata ortak olduğundan müstensih veya muhakkike ait olması çok zayıf bir ihtimaldir.

SONUÇ

Döneminin hadis otoritesi olduğu ifade edilen Fettenî, Babürlüer döneminin öne çıkan ulemasından biridir. Sadece ilmiyle değil mücadelecilik ve tebliğci kimliğiyle tanınmış, özellikle kendini hadis ve rical ilminde yetiştirmiştir. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz eserler bunun bir göstergesidir. Fettenî'nin hadis ilmine yönelmesinde kendi eğilimleri yanında hocalarının yönlendirmesinin de etkili olduğu söylenebilir. Fakat dönemdeki Mehdîlik veya Râfizîlik gibi fikrî akımlara cevap vermede, onlarla mücadele etmede ve yaşanan sıkıntı ve problemlere çözüm üretmede hadis ilminin etkinliğini fark etmesinin de onu hadise yönlendirmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü hiçbir kişinin, içinde bulunduğu toplumdan etkilenmesi mümkün değildir.

Fettenî'nin hadis ilmindeki durumu hakkında da şu tespitler ifade edilebilir: Rivayetler ve raviler hakkında verdiği bilgiler çoğunlukla nakle dayanmaktadır. İncelemeye tabi tuttuğumuz rivayetlerde de kendisinin bir ilave veya değerlendirmesine rastlayamadık. Tespitimize göre “kültü” dediği yerlerde zikrettiği bilgiler Sehâvî, asrın müceddidi kabul ettiği Süyûtî ve hocası İbn ‘Arrâk’a aittir. Çoğunlukla aynen almış, nadiren kendisinin de belirttiği gibi ihtisar metodunu benimsemiştir. *Kânunu'l-mevzû ‘ât ve'd-du‘afâ* adlı eserinde de aynı durum söz konusudur. Fettenî'nin böyle bir metot takip etmesinde zamanının çoğunu irşad ve tebliğe ayırıp insanları doğru yola çağırma ve onları bid‘atlere karşı uyarma ile meşgul olmasının etkisi bulunabilir. Öte yandan *el-Muğnî* isimli eserinin okunması zor ve problemlili ravi adlarının zabtı konusunda oldukça güzel ve orijinal bir çalışma mahiyeti arz etmektedir.

Burada son olarak şu noktaya da temas edilmelidir: Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'ı içine alan Hind Altkıtası hakkında çeşitli açılardan araştırmalar yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Sadece hadis âlimleri veya hadis ilmi ile ilgili değil, tefsir, fıkıh, kelim, tasavvuf gibi islami ilimler yanında, bölgenin dilleri, mezhepleri, coğrafyası vb. konularla ilgili birçok çalışmanın yapılması, bölgenin Türkiye’de daha iyi tanınmasını sağlayacak, ilim ehlinin ufkunu açacaktır. Diğer taraftan bu bölge halkını ve yaptıkları çalışmalarını yakinen takip etmek için buraların dili olan Urduca, Peştuca veya Farsça’yı bilen bilim adamlarının yetişmesine destek verilmesi de bu amaca hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk. *el-Musannef*. thk. Habiburrahmân el-‘Azamî. 11 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1403/1983.
- Agitoğlu, Nurullah. Hindistan Hadis Ekolünde Şerh Geleneği. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu‘ayb Arnaût, ‘Âdil Mürşid ve dğ.. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1419/1999.
- Ahmed b. Hanbel. *el-‘İlel ve ma‘rifetü’r-ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyâd: Dâru’l-Hânî, 1422/2001.
- Alî el-Kârî. *el-Esrâru’l-merfû‘a fî ahbâri’l-mevdü‘a*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrût: Dârü’l-Emâne ve Müessesetü’r-Risale, 1391/1971.
- Ayderûs, Abdülkâdir b. Abdullah. *en-Nûrû’s-sâfir an ahbâri’l-karni’l-‘âşir*. thk. Mahmûd el-Arnâut ve Ekrem el-Bûsî. Beyrût: Dâru Sâdir, 1422/2001.
- Aydın, Ahmet. “Babürlüer Döneminde Fıkıh Eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları”. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/17 (Haziran 2018), 301-315.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî. *eş-Şerî‘a*. thk. Abdullah b. Ömer ed-Dümeycî. Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1420/1999.
- Âzâd-ı Bilgrâmî, Seyyid Gulam Ali. *Sübhâtü’l-Mercân fî âsârî Hindustân*. thk. Muhammed Saîd et-Tarîhî. Beyrût: Dâru’l-Râfideyn, 2015.
- Babanzade Bağdâdî İsmâil Paşa. *Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâ’i’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şu‘abu’l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hamîd. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003.
- Bezzâr, Ahmed b. Amr. *el-Müsned*. thk. Mahfûzu’r-Rahmân Zeynullah. 18 Cilt. Medîne: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, 1417/2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu’l-kebir*, 8 Cilt. Haydârâbâd: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *ed-Du‘afâu’s-sâğîr*. thk. Muhammed İbrâhîm Zâyed. Beyrût: Dâru’l-Ma‘rife, 1986/1406.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-Sahih*. thk. Muhammed b. Hüseyin Nasr. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- Dârekutnî, Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*, thk. Şu‘ayb el-Arnaût ve diğeri (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2004/1424).
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Riyâd: Dâru’l-Muğnî, 1421/2000.
- Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr. *el-Firdevs b. me’sûri’l-hitâb*. thk. Sa‘îd Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1406/1986.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Me'mun, 1404/1984.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehadisî'd-da'ife ve'l-mevzû'a*. 14 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Me'ârif, 1412/1992.
- Fettenî, Muhammed b. Tâhir es-Siddîkî el-Hindî. *Kânûnu'l-mevzû'ât ve'd-du'afâ*, b.y.: İdâretu't-Tibâ'ati'l-Münîriyye, 1343.
- Fettenî, Muhammed b. Tâhir es-Siddîkî el-Hindî. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*. b.y.: İdâretu't-Tibâ'ati'l-Münîriyye, 1343.
- Fettenî, Muhammed b. Tâhir es-Siddîkî el-Hindî. *el-Muğni fî zabtı esmâ'ir-ricâl*. İkrâmâbâd: er-Rahîm Akâdimî, 2012.
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen. *el-Kader*. thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr. Riyâd: Advâ's-Selef, 1418/1997.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tüsî. *İhyâu ulûmîd-dîn*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1431.
- Gül, Recep Emin. "Hadis İlminde Cerh-Tâdil Mertebeleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2015), 362-387.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbüri. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî. *Mekârimü'l-ahlâk*. thk. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî. Kâhire: Dâru'l-Âfâk, 1419/1999.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târihu Bağdâd ev Medineti's-Selâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrût: Dâru Garbî'l-İslâmî, 1422/2001.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbihu's-Sünne". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin b. Abdirrahmân. *el-Muğni alâ hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1426/2005.
- İbn 'Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'ir-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Mu'avviz. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1372/1952.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecrûhin*. thk. Muhammed b. İbrahîm Zâyed. Haleb: Dâru'l-Vaî, 1396/1977.
- İbn 'Arrâk, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Kinânî. *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif ve Abdullah

- Muhammed es-Sıddık el-Ğumârî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1399/1980.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *es-Sünne*. thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1981.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Absî el-Kûfi. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1990.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-'Askalânî, *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdisi'l-Mesâbih ve'l-Mişkât*. thk. Ali b. Hasan Abdülhamîd el-Halebî. 6 Cilt. Kâhire: Dâru İbnî'l-Kayyım-Dâru İbn Affân, 1422/2001.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-'Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. Haydarâbâd: Matbaatu Meclis-i Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1911/1329.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1372/1952.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Fetâvâ el-kübrâ*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-'İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1405/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali. *el-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osmân. 3 Cilt. Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî eş-Şeybânî. *Zahîretü'l-huffâz*. thk. Abdurrahmân el-Ferivâi. Riyâd: Dâru's-Selef, 1416/1996.
- İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dineverî. *'Ameli'l-yevm ve'l-leyle*. thk. Kevser el-Bernî. Beyrût: Dâru'l-Kible, 1998/1418.
- 'İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih. *Târihu esmâi's-sikât*. nşr. Abdülmü'tî Kal'acı. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984.
- 'İmâd Ali Cum'a. el-Mektebetü'l-İslâmiyye. b.y.: Silsiletü't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî, 2003/1424.
- İnam Ul Haq. *Pakistan'da Hadis Tartışmaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-müellifin*. Beyrût: Mektebetü'l-Müsenâ, 1957.
- Konukçu, Enver. "Babürlürler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/400-404. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi 'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzibu'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Nâcî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Mahmûd ed-Dımaşkî. *Ucâletü'l-ımlâi'l-müteyessire mine't-teznîb alâ mâ vaka'a lil Hâfız el-Münzirî mine'l-vehm fî kitâbihi't-Tergîb ve't-Terhîb*. thk. İbrâhîm Hammâd Reyyes - Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Kannâs. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1420/1999.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *'Ameliü'l-yevm ve'l-leyle*. thk. Fârûk Hamâde. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1406.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001/1421.
- Nizami, Khaliq Ahmad. "Patan". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. ed. C. E. Bosworth vd.. 8/285. Leiden: E.J. Brill, 1995.
- Nizami, Khaliq Ahmad. "Fettenî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Özşenel, Mehmet. *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Öz, Mustafa. "Mehdeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/368-369. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa. "Râfıziler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34/396-397. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Makâsıdu'l-hasene*. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, 1985.
- Sıddık b. Hasan el-Kannûcî, Ebü't-Tayyib Muhammed. *Ebcedül-'ulûm*. nşr. Abdülcebbar Zekkâr. 3 Cilt. Dımaşk: Menşûrâtu Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, 1978.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î. *el-Le'âli'l-masnû'a fî'l-ehâdisi'l-mevdû'a*. thk. Ebü Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. 'Uveyda. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1417/1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î. *en-Nüketü'l-Bedî'ât ale'l-Mevzûât*. thk. Abdullah Şa'bân. Mekke: Dâru Mekketi'l-Mükerrreme, 1425/2004.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î. *Tabakâtu'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î. *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû'ât*. thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan. Riyâd: Mektebetül-Me'ârif, 2010.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mu'cemu'l-kebir*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türki. Cize: Hicr, 1420/1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Hulâsa fi ma'rifeti'l-hadis*. thk. Ebû 'Âsım eş-Şevâmî el-Eserî. Kâhire: el-Memleketü'l-İslâmiyye, 2009.
- Serkis, Yûsuf İlyân. *Mu'cemu'l-matbû'âtu'l-arabiyye ve'l-mu'arrabe*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1351.
- Uzundağ, Mehmet Sait. *Hindistan Ehl-i Hadis ekolü ve Sıddîk Hasan Han*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *et-Târih*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1399/1979.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Zaferullah Daudî. *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târihu'l-İslâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 53 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâût ve Ekrem el-Bûşî. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982/1402.
- Zirikli, Hayruddîn. *el-'Alâm*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.